

Egy vajdasági regény margójára

Bori Imre

1.

Nagy múltra visszatekintő ember-típus lép eléünk Kopeczky László és Sáfrány Imre *Mire a teknősbéka oda-ér* című regényében. Ha „családfáján” fut végig a szemünk, legalább kétezer esztendőtt kell bekalandoznunk, hogy tudomásunk szerinti első őst, Apuleius *Aranyszamarát* elérjük. S milyen rangosak a közbeeső állomások! Feltűnik Cervantes búsképű lovagja, Grimmelshausen csavargó *Simplicissimusa*, Defoe *Robinsonja*, Hamsun csavargói, Gorkij „mélyben” élő „volt emberei”, Thomas Mann *Félix Krullja*, a magyar *Kakuk Marci*. Egy-egy kor meghatározó jegyein, emberi fizionómiájukon túl egyetlen közös sajátosság fűzi őket össze: valamennyien túllépték a társadalom hétköznapi kereteit, kiléptek belőlük, s a maguk törvényei szerint éltek életüket. Ez a sajátosság különbözősége a „normális”-tól éppen úgy kedvező talaja az irodalmi alkotásnak, mint a másik, amelyet legpontosabban a társadalom túlnövésének kifejezésével jellemezhetnénk. Mind a kettő a

„normális” társadalomtól való különbözőségből táplálkozik, összeütközve ugyan a „normális” világgal, ugyanakkor azonban összegyűjtve annak vonásait, s az írói képességektől függően a regény képernyője vetíti őket. Mert a „békés polgárok” nem regényhősök, s ha szemügyre vesszük a regényirodalom számottevő alkotásait, mindegyikben a túlnövésnek és kilépésnek valamelyik formájával találkozunk. Ilyen esetben a regény hőse rendszerint a „normális” világ „mértékévé” válik, s a társadalom és a belőle kivadalt hős viszonya a feje tetejére áll: a „normális” élet egyszerre fonákját mutatja, az abnormisnak hitt hős pedig olyan vonásokat kap, amelyek a normális emberek fölé emelik.

Ebben a helyzetben adva van már az összeütközés magva, a cselekmény rugója, mozgató ereje is, amelyből az írók, kezdve a legszélsőségesebb komikummal, a legmegrázóbb tragikus összeütközések sok árnyalatát bonthatják ki, s ahogy a világirodalom számos nagy alkotása bizonyítja, az írók nem tétováztak kiaknázni az ilyen hősök nyújtotta lehetőségeket.

2.

Kopeczky és Sáfrány regényének hőse, Dongó is ilyen jegyeket viselő egyéniség. Dongónak azonban társadalmi helyzete sok lényeges vonásban különbözik a hozzá hasonló regényhősökétől: neki a társadalmi munkában meghatározott helye és feladata van, mindvégig megmarad a társadalmi élet keretein belül, s különbözősége mindenekelőtt lelki sikon, életérzésében és lelki alkatában mutatkozik meg. Fontos ezt a mozzanatot hangsúlyoznunk, mert a róla alkotott képünk enélkül annyira csonka s olyan mértékben meghamisított lenne, hogy meggátolná az egész regény helyes felmérését. Vitathatatlan azonban az is, hogy „különbözőségének” gyökereit is kitapinthatjuk. „Életrajza”, ahogy a regény elsőrt adataiból összeáll, azt mutatja, hogy útja éppen fordítottja annak, amit legtöbb „rokona” befutott. Ő nem a társadalmon kívüliség felé balad, hanem abból a helyzetből jött, bár egzisztenciája így is sok kétséget ébreszt, különösen ha jelleme fogyatékoságaira gondolunk.

Dongó nem angyal: hamiskártyás és csaló is, de nem professzionalista, hiszen legnagyobb örömét önmaga leleplezésében leli. Fölénye, amelyet hamiskártyás volta is biztosít neki, életörömét táplálja, s így negatív jellembeli vonásai a megbocsátást váltják ki. Dongó ismeri a maga gyöngeségeit, s mindig sikerült őket a maga előnyére kihasználni. Sok húrton tud játszani, s remek emberismerő. Tud nagyvonalú lenni, s legkisebb kópéságát is ugyanazzal a lelkesültséggel, beleéléssel csinálja, mint életfontosságú ügyeit. Az írók abban a pillanatban lesték meg, amikor ez az önismerete bumerángxént csapja fejbe: a játék halálosan komollyá válik, a mindig derűs égen villámok cikáznak. Nemcsak társai fordulnak vele szembe, önmagával is szemben találja magát. A halált ez az utóbbi hozza neki. Míg másokkal állt szemben, a kisebb ellenállás vonalán haladva, fittyet hányt a világra, és kibújhatott a felelősség alól. Amikor azonban önmagával találta szemben magát, összetört. Az írók ezt a pillanatot villantják fel egy totális képben, amelyben egyetlen esemény peremén ugyan, de felsejlik a hős egész múltja, és meglebben a könyörtelenül közeledő halál előtt is a lepel.

Két Dongóval kell tehát számolnunk. A hős tudatának két rétege sok ellentétes vonást hordoz. Dongó jellemének felszínén egy mindig tréfára kész, már-már a jellemtelenséggel határos lelki arcot figyelhetünk meg. Férfiak felé mindig ezzel az arcával fordul (gondoljunk csak a regény kártyázási jeleneteire, a tréfák és csalások sorára, amely fölényét biztosítja a férfiak könyörtelenebb közösségében). Ha nőkkel áll szemben, Dongónak egy másik arca sejlik fel. A férfiak mindig múltjára emlékeztetik, a nők közelében jobbik énjé tör fel belőle. Igazi arca a szerelemben mutatkozik meg. Ezek a pokol órái, az önismeret, az önmagára ébredés pillanatai.

Három nő él Dongó körül a regény lapjain. Verka a tiszta szerelem, a kis Dongó, a jövődő hordozója. Ő a realitás, az az állandóság, amelybe bele tudna veszni, ha nem lenne Dongó („A tanya egyhelyben áll — sóhajtott Dongó —, én meg nem tudok egyhelyben maradni... — Hát akkor? — kérdezte kisvártatva az öreg. — Hát akkor — ismételte szomorúan Dongó — jó napot!”), ha nem élne benne nyugtalanság, ha nem kellene menekülnie attól a „nyugalmas” élettől, amelyet ő soha nem élt meg, és fél tőle, de nagyon kívánja.

Az özvegyasszony mellett nyílik meg lába előtt önmaga múltjának örvénye („Már nem is tudom, kire hasonlítok — mondta —, valamikor egy hülyére hasonlítottam, aki azt hitte, hogy az élet üdve a fehér kezelők, a ropogó ing, a patyolat karing, a tiszta lelkiismeret és az aranysegélyű biblia”). Nemcsak a legrégebb életét idézi fel, hanem jelenét is. Játékosan bán még ugyan az özvegyvel, de már látszik rajta a tragédia árnyéka. Gondoljunk csak a báránnyágás epizódjára: „... Ilyennek még sose hallottam a hangját: 'Még egy bárány és még egy gyilkos' — ilyesmit mondott halkan. Belerúgott a tálba, kirohant az udvarból. Oly gyorsan, hogy kiáltani sem volt időm. A mezőn meg futni kezdett. Hát nem bolond?” Az özvegy a végletek között a középút: az ő közelében Dongó lelki kétségűsége fájdalmas rábredések sorozatát hozza — ezért kell elmenekülnie tőle.

A harmadik nő Dongó mellett ebben a regényben Judit. Ő a „szék a felhőben”, az elérhetetlenség, a vágyott világ. Verka felébredtette benne ezt a vágyat, Judit az elviselhetetlenségig

felerősítette. A regény lírai szövegei kettőjük viszonyát sirják, s kidalolják azt a Dongót, aki ott él a hétköznapi szürkeség, kópéságokkal lakkozott világa alatt, aki ott dörömböl és fékezhetetlenül feltör, legyűrhetetlenül kéri a maga részét az életből. A regény kurzívval szedett részletei, ezek a lírai betétek, a maguk furcsa, keserű költőiségével lépésről lépésre fedik fel Dongó igazi egyéniségét. Ilyen a temetői jelenet befejezése, amelyben Dongó a felhőben álló székéről beszél, ahová felmászott s fenn maradt, ilyen Dongó levele Judithoz, ilyen majd minden egyes beszélgetésük. Ez a Dongó az igazi szerelmet kereste, az igazi emberi életet, „homokvárakat” épített, de jöttek vágatató lovak, ahogy maga idézi: szeretett álmodozni, de az élet, ha nem védekezik, letaposta volna, az igazi életet vágyta, s most, Judit mellett arra kellett rádöbennie, hogy a halál várja. Ez összegeződik frappáns rövidséggel s nagyon jellemző helyzetben, a teknősbékával való beszélgetésben, mert hisz megérthetik-e az emberek őt, elmondhatná-e a többieknek, társainak vagy futó szerelmeinek azt, ami a szívét nyomja? Dongó izoláltsága, magányossága, bánatai, élete egész summája, amelyet akár életfilozófiájának is tarthatunk, megfogalmazódhatott volna-e máshol, mint magányban, kinn az árokparton, egy lassan baktató teknősbéka társaságában? Dongó igazi tragédiája éppen ez. Nincs kinek megnyitnia szívét, mert ha másoknak beszél, értetlenül néznek rá. De íme Dongó tragédiájának magva és az egész regény értelmét megnyitó kulcsa is:

„Dongó kezébe vette a teknősbékát és szemébe nézett.

— Hasonlítunk egymásra, Kegyelmes uram. Hosszú, reménytelen úton cammogunk. Kemény páncélunkról visszapattan, ami szívünket elpusztítaná és egyszer mégis megérkezünk oda, ahonnan indultunk. Csak azért nem láttuk a célt, mert háttal álltunk neki. Tegnap, az ezeregy csók után végre megkaptam volna az első csókot, de beleleddült egy dzsipp. Egy közönséges mezőgazdasági dzsipp. Körüljártam a világot, keresve a csókot, és ott, abban a szobában, ahova minden pillanatban benyithattak volna, jöttem rá, hogy az a csók bennem van...”

Ez a felismerési folyamat játszódik le Judit oldalán, ennek válik katalizátorává a nő, aki mellett Dongó felszabadul, megtisztul fájdalmas és tragikus

katarziszban. Ha eddig nem akarta tudni az igazságot, most fájdalmas szívvel kell szembenéznie a maga nyomorult helyzetével, amit még az is tetéz, hogy a nő, aki felszabadította, férjes asszony. Csodálkozunk kell-e tehát, hogy Dongó, amikor felmerül benne a kérdés: „Mit gondol, Kegyelmes úr, meg tudnék-e én akkor változni?... Ettől félttem, hogy Kegyelmes úr sem tud ebben hinni...”

Ezért kell meghalnia, ezért keresi a halált s búcsúzik az élettől. Míg a felhőkben járhatott, élt, most, hogy álmait kellett volna realizálnia, mert két lehetősége is kínálkozott, Verka és Judit, meg kell futamodnia az élet elől.

3.

Nem társai ölték meg Dongót, bár mindegyikük foglalkozott ezzel a gondolattal, hanem Dongó maga végzett életével, még ha ki is szemelte egyikük kezét a tett végrehajtására. Az írók Dongó köré egy sor „közönséges” embert sorakoztattak fel, mintegy kontrasztul Dongó viszonylatában. Dongó kópéságaival, s különösen álmodozásaival a szívét kéreggel bevonó „bitument” mindig izzásban tudta tartani, társaiban kérges szívet talál. Valamennyien e világi emberek, s nem törődnek az egekkel, nem látnak „széket a felhőben”. Dongó sokszor durva tréfákkal hívja ki őket maga ellen, s minden kísérlete, hogy felébressze őket, sikertelen maradt. Ők az a normális világ, amelyet Dongó nem tud elviselni. Nem tudnak álmodni, képzeletük nagyon is vasos dolgokhoz kapcsolja őket: életfunkcióik betöltésére, elemi vágyaik kielégítésére. Rozmár esete a „bajuszok Madonnával”, a szép kocsmárosnéval, jellemzően mutatja ezt az emberi állapotot. Életüknek van egy köre, amelyben jól érzik magukat, nem találják szűknek, szegényesnek, szűkének. Ezekbe a szűkre fogott életkebe tapos bele Dongó, ezt akarja szétfeszíteni. Hiányérzetet akar támasztani, s amikor ez sikerül neki, amazok arra ébrednek rá, hogy mindent Dongó rabolt el tőlük: Varnyútól Verkát, Rozmártól a kocsmárosnéét, Hal Ferenc mérmőktől a feleségét, valamennyiöktől a birkapaprikást, megfosztja őket pénzüktől, hajuktól, s mindenekelőtt nyugalmuktól.

Ez Dongó paradoxona, s ezen épül a regény egész mesterien megvalósított ellenpontozása.

4.

A *Mire a teknősbéka odaér* ellentétekre épült mű. A szerzők jól megoldották a szerkesztés feladatát, s ennek köszönhető, hogy a különben sok veszélyt, sekélyességet rejtő témából nem alkottak sem banális szerelmi regényt, se egy kisebb stílusú szélhámos vallomásaivá nem változtatták a művet, Dongó nem lett útfoltozó Chaplinné. Amikor a különböző élethelyzetek, emberi jellemek és álmok változatait rakják Dongó mellé olyan elrendezésben, hogy az egy pillanatra sem látszik sem sekélyesnek, megszokottnak, banálisnak, sem a fekete-fehér ábrázolás példájának, akkor tulajdonképpen írói feladatuk legnehezebb részét oldották meg. Az egyes fejezetek egymással feleselnek, nemcsak új eseményt, alakot, helyzetet hoznak, hanem új megvilágítást is, amely lapról lapra változtatja, új vonásokkal gazdagítja Dongó és a többiek életszerűségét. Vonalaik élesek, jellemzők. Nem idegenkednek az egyszerű szójátéktól éppen úgy, mint ahogy tudnak szentimentális húrokat pengetni vagy filozofálni. Trágárkodnak, ha szükséges, lírai betéteket alkotnak — általában sok árnyalattal dolgoznak, és nézőpontjuk is állandóan változik. Mindezek azonban nem egymás mellett futnak, hanem egymással feleselnek, tompítják vagy erősítik egymás hatását. Ezért nem egyértelmű hősük sem, ezért tudnak sírni és nevetni, s végső fokon ennek köszönhető, hogy a regény egyetlen jelenete sem vált öncélúvá, mindegyiknek funkcionális a szerepe. A regény mindvégig megmarad egy igen szép intellektuális síkon még akkor is, amikor a hősök nem elmélkednek, hanem a legprofánabb mondataikat fogalmazzák. A látás és a láttatás egy síkját jelentik ezek a tények, amelyek a műnek az emelkedettség benyomását kölcsönzik.

A jelenetek megkomponálása a filmművészetből ismert „vágástechnikára” emlékeztet. A kontrasztok ennek a segítségével kapják meg erejüket, éles határukat, ennek segítségével feleselnek egymással a jelenetek, mindinkább erősítve a tragikus vonásokat a főhős életében.

De a mű ritmusát is a fenti elemek szabták meg. Ha a pergő események valóban pergők, ha a mozgalmasság a műben valóban mozgalmasság és nem kierőszakoltság, ennek a vágás-techni-

kának köszönhető. Mondanunk sem kell, ilyen eleven sodrású, a feszültség állandó fokozását mutató művet irodalmunk még nem teremtett. A totális képek és a belső monológok, az egymással feleselő, majd egymás mellé álló jelenetek, a pihentető és a gyors sodrású események, a lírai hangvétel és a pergő dialógusok vegyítése az olvasmányosság olyan fokát biztosítják Kopeczky és Sáfrány regényének, amilyent irodalmunkban még nem találunk.

Kopeczky és Sáfrány témájuk és hőseik szuverén urai: a téma érett voltán éppen úgy meglátszik ez, mint a szerkesztésén vagy a jellemek ábrázolásában, minden mondatukban. Felszabadult és könnyed ez a próza még ott is, ahol az íróknak nehéz feladatot kellett megoldaniuk. Ez többek között annak is köszönhető, hogy megszabadultak a leírás kényszerétől, mondataikat pedig annyira funkcionálisan építették fel, hogy szinte egyetlen fölösleges szót sem tartalmaznak, hanem az egész mű sodró dinamikáját szolgálják. Bárhol is olvassunk bele szövegükbe, ezt a dinamikát, elevenséget találjuk meg. Nincsenek statikus képeik, az események sodrása, a cselekmény bonyolítása egy pillanatra sem áll meg. A sok egyszerű mondat a gondolatot mindig tovább és tovább ragadja, szinte egymásnak adják át stafétszerűen a képeket, a gondolatokat, a hősök sorsát.

Modern ez a próza? Igen, de jól megírt próza is! S ez nem lebecsülendő tény.

5.

S végül tegyük fel a kérdést: egzisztencialista hős-e Dongó?

Felületesen nézve inkább egy kisebb méretű Kakuk Marcinak tekinthetnénk, ha csak *tetteit* s mindenekelőtt csak kópéságait látnánk meg. De tudjuk, Dongó tudatosan hajszolta bele magát az ilyen emberi viszonyokba, bohémiával védekezve egy polgárinak nevezhető álvilág ellen. Intellektusa a regény cselekménye kezdetének pillanatáig az életnek egy olyan felfogását mutatja, amelyben sok olyan jegyet fedezhetünk fel, amely az élethez való viszonyban, az emberi élet felfogásában azokat a felelőtlenséggel határos helyzetváltoztatásokat tükrözi, amilyeneket Sartre francia egzisztencialista hősei mutatnak. Az önzésnek, a csak magával törődésnek, az emberek iránt tanúsított megnemértésnek jellegzetes megnyilvánulásai ezek. A regény maga

azonban Dongó katarziséban a hős megtisztulását mondja el: felfedezi az életet, megtalálja igazi értelmét, de ezt már nem tudja elviselni, meg kell halnia. A játékoság mögött feltűnik Dongó tragikus emberi arca is, a clownban megszólal az ember.

Nem egyértelmű Dongó alakja, s éppen így igaz. A relativizmus, amely ennek a regénynek a mélyén lappang, nem engedi meg, hogy az írók egyoldalúan oldják meg hősük sorsát. Dongó álarca összetörik, mert össze kellett törnie az élet kényszerétől, de még nem tudja elviselni az álmok táplálta igazi életet. Ezért kell neki „Haakarom szigetére” menekülnie Judittal, az álomba az élet elől. Dongó világa sajátos emberi világ: izolált, de nyitva van az élet hatásai előtt, Dongó mindig védőfalakat húz maga körül, de

mindig le is rombolja őket. Vágyik, de vágyait nem meri realizálni még akkor sem, amikor erre lehetősége kínálkozik. Elindult az emberi élet felé, de a célt messzebb látja, mint ahogy a valóságban van. Nem véletlen, hogy mindenekeelőtt, mindenek summájaként önmagára talált, de éppen önmagában nem tud hinni. A teknősbéka szimbolikája itt világosodik meg, s így kell értelmeznünk Dongó beszélgetését is a teknősbékával.

Egy azonban bizonyos: a szerzők hősüket két világ határmezsgyéjén ábrázolják. Dongóban a leszámolás megindult, és ha meghalt is, halálával, egyéni egzisztenciája, egész addigi élete csődjével az igazi mellett tesz hitet, amellet, amely a Verka méhében melegedő kis Dongóra vár.

